

in dobro, da poslednjič z veseljem dela, česar je od začetka delal le z nejevoljo, da mu postane živa potreba delati dobro.

2) Ta privaja k dobremu mora biti prosta vsega, kar bi zaderževalo razvoj svobode, posebno ne sme biti terdoserčna, „preveč stroga in „ostra, kajti omika ni omika, ako ni svobodnega ravnanja. Gojenec mora „samega sebe spoštovati, sramovati se sam pred sabo in pred božjim duhom, ki prebiva v njem, in ki daje pričevanje resnici in pravici. „Ako se otrok zmirom le boji, ako je vse dejanje in nehanje tako, da „vse veselje zgubi, potem ni mogoče, da bi se razvil v pravega človeka. Tako se izrejšajo le ljudje, ki klečeplazijo pred mogočnimi, do „slabejših so pa prevzetni in ošabni, ker se ničesa družega niso naučili, „kakor služnosti, ker je njim smoter človeškega bivanja ta, ali drugim „služiti, ali druge pokoriti“. — Taka odgoja je bolj zanikavna, a tej se pridruži pozitivna.

3) Gojitelj bode odgajal v svobodo tako, a) da bode puščal gojencu prosto voljo, kedar bo spoznal, da se je sam odločil za dobro, in kedar ta samoodločba ne škoduje njemu, niti drugim, b) da ga napotuje na kerščansko pravičnost in na milost, ki najbolj pospešuje svobodo, tega ga bode skušal prepričati, c) da ne podučuje samo, temuč gojenca zbuja za tako dejanje, ki vodi svobodo v pravi tir. To se mora gojencu dejansko pokazati, na pr. kako more zatreti v sebi čutno slast, in ž njo združeno poželjivost, na pr. pri jedi in pijači, kako more storiti in opraviti tako delo mu zoperno, na pr. pri težki nalogi. Pokaže se mu tudi, kako vadi svobodo, da brez odlaganja na delo gre, na pr. da zjutraj vstane precej, ko se zbudi, da precej neha igrati, kedar mu je na delo iti, da zatare v sebi jezo, nevošljivost, dasiravno mu to težko stane. V samodelavnosti se bode vadil, ako bo kaj več storil, kakor mu je strogo zapovedano. O postnem času bode gojitelj opomnil, da post človeka vadi, da si sam prostovoljno kaj odreče in tako kroti poželjivost, o težkem delu bode priporočeval delavnost nasproti unemarnosti i. t. d. Kaj pa, treba je, da se gojencu vse to razloži, potem bo spoznal in cenil tako dejanje. Kedar pa se gojenec prepriča, da spolnovajè voljo Božjo raste v svobodi, potem je na pravem potu do popolne svobode.

Valentin Vodnik.

Horac brez Mecena bi patrona

Javalne do Kvebeka slovil:

Brez budil Sigmunda Zois Barona

Vodnik znan Slovencam bi ne bil.

Čbelica III, 51.

II. Ker je za cesarja Jožefa nastalo bilo več samostojnih duhovnij

po deželi, je razun družih tudi Vodnik l. 1784 poslan iz samostana šel v pastirstvo, in služil duhoven pomočnik najprej v Sori, potem v Gradu ali Bledu, kjer je soznal se z baronom Zoisom, in v Ribnici, od koder je na le-tega priporočbo prišel za duhovnika v Koprivnik, in l. 1796 k sv. Jakobu v Ljubljano.

Baron Žiga Zois (r. 1747, u. 1819) in Anton Linhart (r. 1756, u. 1795) mi v l. 1794 naročita, Kalender pisati; to je moje pervo delo, prvi Vodnik sam, in sicer:

1) **Velika Pratika** ali **Kalender** za tu lejtu 1795 ali MDCCXCV. Stiskan per Jan. Fridr. Egerju. V' Lublani, se najde per Wilhel. Heinrichu Kornu. — V mali čveterki ima v sebi: V' temu Lejtu se Lejta taku štejejo. Popisovanje Svetle Cesarske Žlahte. Predgovor od Kalendra. Dnevi v tednu. Po soncu. Prosenc ali Januar. Ozvezdje. Premenenje na Luni, Soncu inu Dnevu. Vinska mera. Svičan ali Februar. Šušec ali Marzius. Mali Travn ali April. Velki Travn ali Majnik. Rožencvet, Kresnik ali Junius. Mali Serpan ali Julius. Velki Serpan ali Avgust. Kimovc ali September. Kozapersk ali Oktober. Listovgnoj ali November. Gruden, Božičnik ali December.

Potem: Hišne opravila za vsaki mejsic, v Prosenci, Svičani intd. — Popisovanje Krajnske dežele: „Krajnska dežela je enu Vajvodstvu, sliši skuzi erbišno Estrajskimu Vajvodu, kateri je tudi zdaj Cesar. Ona leži med Koratanam, Štajerskim, Krovatskim, Liburnjo, Teržaškim morjam, inu Furlanio. . . . Krajnci imajo svoj lastni jezik, kateri od slovenskiga izvira, inu je v žlahti z Hrovatskim, Pemskim, Polskim, inu Moškovitarskim. Krajnski jezik se na mnogo sorto v vustih tih prebivalcov skoraj v vsaki vasi drugači zavija . . . Za vučenost so v Lublani male inu visoke šole, tudi v Novim mejsti nemške inu latinske. Po farah so normal-šole. Veliku Krajncov zna krajnsku brati, škoda, de nimajo več dobrih krajnskih bukuv! Gospoda je večdejl nemške rodovine, kmetje pak slovenske. V zaderžanji, jeziki, živeži, oblačili je kraj od kraja razločen, inu skoraj vsaka yas ima druge šege, inu se hoče z drugim norca delat . . . Posebni kraji so na Gorenskim: Lublana, nekadaj Emona, poglavitno mejstu cele dežele. Stoji na Lublanci, katera jo po sredi dejl. V Lublani prebiva okoli enajst tavžent ludj; je dosti lepu zidana; ima štir predmejsta. Ona je sedeš deželiskiga Poglavarstva, inu enega Vikši-Škofa. Je en dober kraj za kupčio . . . — Od spoznanja tiga vremena.

Krajnc, tvoja dežela je zdrava,
Za pridne nje lega ta prava,
Pojle, kupčija, rude, gore,
Nogradi, gojzdi tebe redé.

Imaš za vuk zbrisano glavo,
Prov čedno, in' terdno postavo,
Sreča te ise, vum ti je dan,
Najdel jo boš, če nisi zaspan.

Vse tebi natura ponudi,
 Le vzeti od nje nezamudi,
 Leniga čaka stergan rokalo,
 Palca beraška, prazen bokalo.

Semni Krajnske dežele. Cesarska zapoved od Semna, dana v lejtu 1770 ta 14. dan. mal. Serpana. Ob nedelih, inu zapovedanih praznikih se ne smej nikjer semn ali terg deržati; ampak, kader v' take dni pade, se ima na en delovnik prestaviti, kateri je poprej, ali potler. Tamkej, kjer je semn skuz več dni, se imajo nedele, inu prazniki skuz delovnike namejstiti. Ti dnevi pak, kateri niso več zapovedani prazniki, se imajo semni inu tergi ravnu taku namejstiti, kakor z družimi delovniki itd. —

2) **Velika Pratika ali Kalender** za tu prestopno lejtu 1796 ali MDCCXCVI. — Po predgovoru od kalendra nahaja se v prvi obliki na pr.

Novu letu se voši.

Navada je novu letu vošiti,
 Al res, al z jezikom, more se st'riti,
 Delovcam nese bogate dari,
 Pratkarje v časi tud kaj doleti . . .

Gospodi, nu kmetam polno mošnico,
 Deb' lohka za pratko dali petico,
 Aku pak ima per vlanskim obstát,
 More jit trebuh moj k herbtu vasvát.

(Vid. Pesme 1840 str. 8—11; Pesni I. 1869 str. 34—36.)

Vsaki mesec posebej nahaja se ob kraju namesti „Vinske mere“
 a) Epigram na ta Mejsc na pr.; „Kratek je pust; ročnu pobal'šte žene; Kratek je ples; kvatre zakonske dolge. — Če boš po zim' klobas suhih hranil, Se boš po lejt' muham lahku branil; pa b) Vganovavka na pr.: Kaj imamo taku dolgu, dokler jišemo, kadar pak najdemo, nimamo. — Pomlad dišim, Po lejt' hladim, Jesen redim, Po zim' gorim“. — Hišnu opravilu: Počeno lončeno posodo zacelit. Pomoč kadar se n'hoče puter v' pini vmésti. De se mleku ne vsiri. V vodo globoko vidit. Mrovle od drevja odgnati. Pomoč, de pšenica ne bode snetjava. Jesih lahku hitru narediti, inu dolgu brez kana obderžati. Žajfa iz praprata. Od gollobov, inu gollobnaka. Krompir ponoviti, kadar nerodoviten postane. Bogate zaloge v zemli ležé; Nevtrudni kopači mačka dobé. — Kratkočasne pergodbe. Od zdraviga, inu nezdraviga lufta. Od Vremena. K'ter je po sili prerok kislega zela, Ta se naturi lahko v krošno podela.“ — Popisovanje te zemle, na pr. „Zemla je en dejl vsiga volniga svejta; zakaj skuzi besedo: ves volni svejt: se zastopjo vse zvezde, inu karkol zvunaj zemle svoje bitje ima. Zemla je okrogla, kakor druge zvezde; nje okrožnost se per mraknenju

tiga mejsica vidi, ke ona takrat okroglo senco na mejsic meče itd.“ — Podvučenje od rajtanja. — Pergodbe. — Podvučenje od nebeških perkazen: Rosa. Slana. Megla. Oblaki. Dež. Maverca. Snejg. Toča. — Posebni mitelni: Oderte drevesa zacelit. Železu pred rujo obvarvati. Kerte pregnati. Mole iz žita pregnati. Pomoč, kadar se en vud spahne. Černe mole iz žita pregnati. Semni.

3) **Velika Pratika** ali **Kalender** za to lejto 1797 ali MDCCXCVII. — V tej se ob kraju bere na slednji strani spet: a) Napis na ta Meseec na pr.: „Ak' Vincenca sonce peče, Pravo vince obzorí; Rad po cvičik birt poteče, De le mošna zableší. — Ak' nebó v grudnu germí, K' let' velik' vetrov bučí, Deb' le hujga nič ne strili, Kakor prave norce brili; pa b) Vganovalka na pr.: „Kaj je per jedi narból potrebno. — Zakaj je na kmetih vekši hlebec za dva reparja, kakor v mestih“? — Hišna opravila: Po lejtú meso ohraniti. Smerdiva jajca spoznati. Osénce pregnati. Svinc, inu cin brez zgube topiti. Pomoč, kader od tobaka jezik opáhne. Šilkrote zdrave ohraniti. Posebne vmetalnosti. — Podvučenje od rajtanja. Od vremena: Zjutrajna inu zvečerna zaria. Kader ima luna koló. — Popisovanje te Zemle: „Morje okoli vse zemlje derží, zato so vže večkrat se v barkah okrog zemle pelali; so veliko nam popred neznaneh dežel inu otokov, ludí, žival, inu zeliš najdili; vender še ni vse razodeto . . . Europearji govoré šest poglavitnih jezikov, kateri imajo vsak svoje odraselke. Ti šest poglavitni so: Latinsko, Nemško, Slovensko, Ogersko, Gregsko, Turško“ itd. — Kratkočasne Pergodbe. Gospodinske opravila. Odgovor na Vganovalko. Semni. In pred tem poslednjim razdelkom je natisnjena v popravljeni obliki vzlasti po Zoisovih nasvetih (v prvi in zadnji kitici) na pr.:

Zadovolni Krajnc.

Od straže Hravaške	Za vsako povelé
Men sonce gor pride,	'Mam židano volo:
V vinograde Laške.	Al branit dezele
Na večer zajide.	Al hoditi v šolo.
Z Beneškiga murja	Povsod se prav maham,
Jug čelo potí,	Ko čverst korenák,
Od Štajerjev burja	Zdej delam, zdej báham,
Per del' me hladi . . .	Zdej piem tobák.

4) **Kuharske bukve.** Iz Nemškiga preslovenjene od V. V. Lublana. Natisnene per Kleinmajerji skuzi zaklado Andrea Gassler na tergi Nro. 190. 1799. m. 8ⁱ str. 176. — To je četerta knjiga, ktero je slovenski spisal Vodnik. S sliko knjigi primerjeno in geslom: „Narbolši jedí — Za lačne ludí“ ima „Predgovor“ spredej in „Kazavec“ zadej, vsaki po sedem listov brez naznanjenih strani. V „Predgovoru“ piše na pr.:

„Ne le samo navada, ampak tudi spodobnost je, da ženske kúhajo. Žene so skerbniši za snažnost, iz njih čednih rok je vse perjetniši, one

se znajo urniši obrácati, imajo bol oyster pokus, bistriši poduh za razločiti, kaj bolši, kaj zdraviši. — Možkim naj ostane učena zdravilska kúhina v' apothekah. Kuharji so preveč brihtni otli biti, ženske premojstriti; al kaj je iz tiga vstalo? oni so znajdeli umne mešanja, al nevarne za zdravje; pod zavitemi inu komaj zastoplivemi besedami vpelali eno silno čedo nezdravih jedilov; z ptujmi imenmi kuhinski jezik Nemcam inu Slovincam zmešali; tako daleč, de nam dan današni skoro ni mogoče unajne kuharske bukve zastopiti.

Krajnice se kuhanja težko uče, ker nezastopio pomenik francoskeh, anglejskeh, laških inu nemških besedí; posebna nadloga je po deželi zunaj mesta, tam ga ni človeka, kir bi skrivno zastopne besede razložil nevajenem slovenkam. Torej sim si perzadel začetik ene krajnske kúhine v roke dati mojem rojákinam. One imajo čast, de so narejavke zdraveh, dobro dišečeh, inu snažneh jedi; tedaj jeh nagovorim: sturite tudi ve čast vaši kuhini, de jo bote v lastnim slovenskim jeziki zastopile, govorile, inu ohranile. Ako nisim morebit vse prav po krajnskimi zadel, bodeti ve popravile, inu za en drugi perhodnikrat povedale, kaj imam prenarediti, kader se bodo te bukve drugič natiskvale. Sledna vmetnost ima svoje lastne besede; tudi ve imate svojo vižo kuhinske stvari prav imenovati, tedaj bodete narbol znale mojimu slabimu perčetku popolnmost naložiti. Čemu besede krasti? Al ni slovenski jezik zadosti premožen? . . .

Dalaj imam zavolo krajnskiga jezika, v katirim so te bukve pisane, oppomniti: jes sim gledal na narbol znane med slovinci najdene besede, de bi vsim zastopen biti mogel. Kaderkol ene krajnske bukve na dan prideo, ima sledni kaj čez jezik godernáti: enimu je preveč po hravatski, drugimu preveč po nemški, inu tako naprej; jes pravim: mi moremo krajnske slovenske besede poiskati semtertje po deželi raztresene, inu na to vižo skup nabrati čisto slovenšino. Skušna me uči, de ni lahko stvari najdi, katira bi se v enim al saj drugim koti prav po slovenski ne imenvala; če je pa kaj novič znajdenih inu starem slovincam neznaneh reči, se znajo te po unajnih jeziki imenovati, ako bi jo mi ne mogli iz ene slovenske korenine karstiti.

Moje besede v teh bukvah so skoro vse krajnskiga slovenskiga roda z tim samim razločkam, de se povsot v naši deželi negovoré. Al ima pa zavolo tiga meni kdo kaj očitati? bom li drugam hodil imena beračit, kader jih doma najdem? nebomo li nikol naš govor popravili? Ako bi ta reč tako naprej šla, bomo doživeli, de se nebodo gorenc, dolenc, inu notrajni eden drugiga zastopili; eden se bo ponemšval, drugi bo sam na sebi ostal, tretji bo na pól Lah. Kdo bi potle Krajncam bukve pisal? Tedaj moremo eden drugimu podati, kar ima sledni dobro čistiga.

Katiri nemšujejo, pravio: fila, kar pa gorenci inu drugi po deželi budla imenujeo. Lublanec nudelbret, po deželi dila; hasobsoten riba nezastopi nobeden po stranskih krajih, kader pa rečem obarjena riba, me bodo zastopili. Take besede so nadalaj arenšmalc, to je jajca v masli; knedel to je gnedel; burfel to je kotčnek, kir je na štir kote vrezan; ajmoht to je mesnina v suki al v soki; roš to je mreža; einbund to je zavezana podvica ali potica; šefla kar je zajemnica ali zajemávka. Gorenc inu drugi pravio staklenca namesti flaša, ker je iz stákla to je iz glažavne. Namesti taler pravio dilca ali krog; mavrah je smerček; pušel je snopek ali zvezik.

Libra ali funt je noviga znajdenja starim neznaniga, v tim se rajši veržem po latincih inu lahih, kir imajo besede bol lahke za izreči, kakor Nemci; ravno tako bi jes rajši rekel brodet kakor ajmoht. Per mestih so našem slovenkam, katire se pridejo kuhat učít, narbol smešne besede, kader v novič slišio, postavim: einrirati, oblavširati, gori djati, abtribati, durhšlagati; kar bi se vuner lahko po slovenskim reklo: zasúkati, obariti, iztrebušiti, vmesti ali vmeti, precediti.

Spoznam, de nismo še per zadni popolnimosti čistiga kuhinskiga jezika. Narlaglaj bi meni v ti reči pomagale gospodine po deželi, kir so narbližej per izvirki neskaženiga slovénstva. Zatorej perporočim inu prosim, de bodo pervimu začetku dobrovolno perzanesli, moje perzadevanje poprávili, ter slovensko kuhino v en stanovitni red inu versto djali.“

Lublana 1. dan mali travna 1799.

Valentin Vodnik.

Dopisi in novice.

Iz Št. - Jerneja. Dolga časa ni nič čítati v »Tovarišu« iz Št. - Jerneja. (Kdo je temu kriv? Vr.) Pri nas se je pri šolstvu mnogo spremenilo. V jeseni je bila enorazredna ljudska šola spremenjena v dvorazredno, ter dobili smo učitelja g. Valentin-a Burnik-a, absolviranega osmošolca. Vpisalo se je bilo po stari navadi mnogo otrok. Obiskovali so pa to leto po zimi šolo zaradi velicega snega zelo neredno, ravno tako spomladi. Sedaj je nekaj boljše, kajti šolske zamude prav redno oddajamo krajnemu šolskemu svetu v Št. - Jerneju, kateri je bil perve vse oprostil, druge pa nasvetoval kaznovati z majhino kaznijo, kar je g. c. k. okrajni glavlar iz Krškega stariše povabil v Kostanjevico k »Amtstag-u« in starišem po gospodu ostró zaterjeval, da naj otroke redno v šolo pošiljajo. Ker je fara velika, je tudi mnogo otrok, in tako žele, da bi se dvorazredna šola razširila v trirazredno. — Imeli smo 17. junija t. l. v Št. - Jerneju sejo krajnega šolskega sveta, k kateri je bil tudi gospod c. k. okrajni glavlar — Schönwetter prišel, da smo delali šolski okoliš (Schulsprengel). Dvakrat smo bili že poslali načert, ali ni bil ugodno sestavljen po novih postavah. Sedaj smo ga vendar sestavili in še dostavili, da bode v Št. - Jerneju treba triirazredne šole, in še v tej fari pri podružnici v Orehovcu blizo Tolstega verha (Feistenberg) nove šole.